

زمانی دایک و پرۆسهی فیربوون!

چهند برگیهک له سەر زمان و فیربوون!

I

له هیندی کۆنوه، ههتا سهردهمی ئەنتیک، له سهردهمی رۆشهنگری ههتا ئیستا، فهیلهسووفان و بیریمندان، بیریان له زمان کردۆتهوه و به زمان باسیان له زمان کردوه. بهرچاوترین تیگهیشتی گشتی فیلسووفانی کۆن نهوه بوو، "زمان، مرۆف له زیندهمرانی تر جیا دهکاتهوه"، ههس ئهوان گووتویانه " ئیمکانی به ئینسانبوون، له زماندا کۆ بوتهوه"، ههروهها گوتراره "حقیقهت له ریگای زمانهوه دهردهکەوئ"، نهوش گوتراره که درۆکردن تهنیا له ریگای زمانهوه، میسەر دهی. زمان پرسیاری فهیلهسووفان بووه و فهیلهسووفانی سهردهمی نوئ، "ههجوون و دهرکهوتنی بوون، له بوونی زماندا دهبینن" و پیناسهی دهکهن.

له لایهنی بیولوژی، ئینسان و زیندهمرانی تر زۆر له یهک جیاواز نیین، جیاوازی له بیریکردنهوه، تاقیکردنهوه و راگویتنی تاقیکردنهوهکانه، که له ریگای زمانهوه سهر دهگرئ. تاقیکردنهوه و بهکارهینانی تاقیکردنهوه، له لای زیندهمرانی جگه له مرۆفیش ههیه، بهلام نازاندری که راگویتنی تاقیکردنهوه له ناو ئهواندا، له تاکهوه بو تاک، چۆن سهر دهگرئ؟!

ههجوون، "دا-بوون"، کهسایهتی، پیناسه و ناسنامهی مرۆف، به بوونی زمانهوه بهستراوتهوه، زمان کهسایهتی، پیناسه، ناسنامه، دهردهخات! بهم پینیه، ههجوونی مرۆف له بوونی زماندا خۆی دهنوینئ!

II

فیربوون (Learn, Leren) پرۆسهیهکی سرووشتی یه و به بوون، دهست پندهکا و گریدراوی بوونی زمانه. مهیهست له زمان، دیاردهیهکی ئهوپهری "ماده"یه، که گریدراو له گهل میشک له ریگای دهنگ، پهیف، رسته و سیستهمی نیشانهکان، مانا به "شتهکان" و "ناشتهکان" واته ماده و ناماده، دهبخشئ! میشک دهوری سهرهکی له ههردوو پرۆسهی فیربوون و پرۆسهی پیکهاتی زمان و مانابهخشین به نیشانهکان، دهگرئ. سیستهمی نیشانهکان، پهیف، گووتن، دهربرین، بهر ههمی بیریکردنهوهیه، که سهرئهنجای کاری هاوبهشی لایههکانی میشکی ئینسانه و پرۆسهی به ملیۆن سالانی له پشته.

ئینسان بۆی روون نهبوتهوه که، ئهوه کهی و چۆن "زمانی ئاخاقتنی" دۆزیوتهوه. بهلام روونه که دوازه ههزار سال بهر له ئیستا یهکه نیشانهکانی نووسین دۆزراونهتهوه و له سهر خشتی گل نهخشیندراوه که له میزۆپۆتامیا (ناوچۆمان) دبتراوتهوه!

III

بنهچهکی کورد ههس ناویکیان بووئ، یهک له خهڵکانی ناوچۆمان (میزۆپۆتامیا) ویهک لهو گرووپه گهرۆکانهی نیشهجیبووی ئهوه دهوره بوون. زمانی ئهوان رهنگدانهوهی سرشتی خویان و سرووشتی ژینگهیان بووه و چۆنیهتی ژیان، پیشه، ئهرک، ههست و تیگهیشتی ئهوان و بوچوونیان له ژیان و جیهان و کائینات و دهرهوهی جیهانی مادی، دهردهخات، که له دهنگ، پهیف و رستهی زمانی ئهواندا خۆی نوواندوه.

دیموکریتی یۆنانی "زمان، له پپومندی دهنگ و شت دا دهبینئ". بهرد، دار، ئاسمان، زهوی، گول، گیا، ناوگهلی کوردین، که پپومندی دهنگ و شتهکان دهردهخهن. ناوهینانی ههس کام لهو وشانه، مانا و حالهت له میشکی بیسهری زمانهکدا، پیک دههینئ. قورسکه قوروسک، لووره لوور، هاسکه هاسک، نوزه نوزه، جوجهجوک، قوله قول تهنیا وینهیهکی گچکهیه له رهنگدانهوهی دهنگ، حالهت و سرووشت له زمانی کوردی-دا.

IV

زمان تهنیا کهرسهی پهیفینی نپوان مرۆفهکان و کهرسهی کۆمۆنیکاسیۆن نییه. سرووشت به گشتی و پارمکانی سرووشت، بوونی خویان له ریگای دهنگهکانیانوه دهردهخهن. زمانی ئیمهی ئینسان، تهنیا چهشنیکه له کۆمهلهی زمانه نهاسراومکانی باقی زیندهمران. دهنگ و زمانی سرووشت و پیکاتهکانی، بو ئیمه نهاسراو ماوتهوه، سرووشت دایکه و زمانی دایک و بوونی زمانی دایک، زمانی سرووشتی و سرشتی ههس ئینسانیکه. مرۆف زمانی دایک فیر دهی و ناویتهی گیان و ههست و تیگهیشتن و سرشت و سرووشتی دهی، وهک زمانی بالندهکان، دۆلفینهکان و ههس گیانداریکی تر، وهک زمانی ئاو، با، وهرینی گه لای دار.

ههسکه لایئ که له دارئ دهوهرئ

نووسراویکه به ناخۆش خههرئ

تاو ههناوی نییه و مات و پهشپو

لهشی زاماری دهکشینه نشپو

روژپهره ساره کزهی بای زریان

کاته بو ژینی له دهسچوو گریان

زمان تهنیا یهک چهشنی نییه و زیندومهران و گول وگیا هس کام به پنی چونیتهی بوونیان دهنوین. وهرینی گه لا ناخوش خهبره و دهرکهوتنی له وهرزی بههار خوش خهبره. خهبر له ریگای زمانهوه دیت و دهچی. گه لا به دهرکهوتنی له وهرزی بههار خهبریک و وهرینی له وهرزی پاییز خهبریکی تره.

V

زمان به بی میسک کوته گوستیکه له ناو زار، دهرگیهکی دنگدره هینانه له ناو قورگ. زمان ناسینهر و مایهی بوونی هس تاکیک و هس کومله کهسیکه. منی تاک له ریگای زمانهوه بوونم دهنوینم، گهر زمانی گوونتم نهی، به زمانی لهش، جهسته، حالت و روالهت خوم دهنوینم، خوم دهردهخه. زمانی جهسته، زمانی گوونتم، زمانی دهربرین، نیمهی مروفت دهناسینن. میاوی میاوی زیندومهریکی و هک پشیله مانای نهوهیه که من ههم، من لیرم، من بوونم ههیه! بوونی زمان، نیشانهی بوون و ههبوون و دابوونه!

میسک تهنیا نهنامی ناو جهستهی زیندومهرانه که بوون و هک زیندومهر دهگهیینت، که میسک پرۆسهی بوونی خوی له ناو مندالانی زیندومهران به نینسانهوه برده سهر، جهسته گیانی و ههبر دئ، به کاملبوونی میسک، دنگ، پهیف له تهمنی ههوت مانگان له ناو مندالان دهگاته گوی و میسکی مندال، واته بهر لهوهی مندال له دایک بیی دنگی دایک دهگاته مندال و له گهلی رادی و خوی پیدهگری و نهوهی دهییستی له میسکیدا تومار دهرکری و دهیینته بنهمای زمان، که به زمانی دایک پیناسه کراوه. زمانی دایک، ههمان "ناوندی زمانه" که له میسکدا شکل دگری و به ناوندی زمان له ناو میسکدا ناسراوه. زمانی دایک گریدرای بوونی دایک و منداله، که پاش له دایکبوون بهردهوام دهی و دهربری ههست و نهست و بیروهرزی زیندومهریکه بهناوی مروفت.

VI

دابران لهو پرۆسهیه، بی بهریکردنی مندال لهو پرۆسهیه، به هس هویهک و جیگرکردنی زمانیکی تر به جیگای زمانی دایک، شوینی زمانی دایک که بهر له هس شت گریدرای ههست و نهستی دایک و منداله کهیه، پر ناکاتهوه، هس چهند رنجه نهو منداله گهلیک زمان جگه له زمانی دایک فیربیی. نه دابرا نه به دهگمن له ناو زیندومهرانی دیکهدا روودهدا و بگره روو نادا، هیچ بالندهیهک به دنگ و نهوایهک جگه له دنگ و نهوای خوی نادوی. تویرینهوهکان دهریدهخمن که سیستهمی دنگی گهلیک له زیندومهرانی جگه له نینسان، له چهشنی خویدا زمانی ناخافتنه.

زمانی دایک بو فیربوونی زمان بنهما و بهیسی سهرمکییه. له ناو میسکی نینسان تهنیا یهک ناوندی زمان ههیه و بو هس زمانیک ناوندیک نییه و ستروکتوری سهرکی زمان یهکه و زمانهکان که له پهیف و دنگ و رسته پیکهاتوون لهو ستروکتوردا جیدهکرینهوه، که جیاوازی له کودی زمانهکان و دنگ و چونیتهی دارشتن و بهکارهینان و هسروهه چونیتهی بهکارهینانی زمان و هک پله گوشت، قورگ، ژیهکان و ورگ دایه، نهک له جیاوازی ناوندی زمان له ناو میسک.

نووسهری نه دیرانه که بهسالان له گهل دنگ، زمان و راهینانی دنگ و چونیتهی دنگ و بهکارهینانی، پشهی ماملههی کردوه، نهوه دهسهلمینی که جیاوازی کود و دنگ و شیوهی بهکارهینانی قورگ و ژیهکان و ورگ له کاتی پهیفین به هس زمانی، گریدرای زمانی دایکه، واته کارتیکردنی زمانی دایک تهنیا لایهنی ههست و تیگهیشتن و دهربرین نییه و له سهر پهیفین به زمانهکانی تریش کارلینتیکردنی دهنی، مهگهر نهوهی بو بیرهنگکردنی کارتیکردنی زمانی دایک له سهر پهیفین به زمانی تر، تهکنیکی راهینان بهکارهینندری و ناگایانه مامله له گهل بهکارهینانی زمان بکری.

پنچهوانهی نه ماملهکرده له گهل زمانی دایک، که مندال لینی بیهری کرابی، به ههمان شیوه دهنی، واته گهر مندالیکی کورد پاش له دایکبوون، له گوونتم و پهیفین به زمانی دایک بیهری کرابی و زمانی فارسی و ترکی و عارهبی و هس زمانیکی تر، جیگهی زمانی دایکی گرتیبتهوه و دواتر بگهریتهوه سهر فیربوونی زمانی دایک، جگه له نووقسانی لایهنهکانی دهروونی، پهیفین و گوونتم و بهکارهینانی زمانی دایک، کارتیکردنی زمانی بیگانه به سهر ناخافتن و تیگهیشتن و دهربرینی ههست و بوچوونیدا، دهنی.

زمانی دایک که رهنگدانوهی کهسایهتی، ههست و نهست و هس ههنگی هس مندالیکه، دوری سهرکی له پرۆسهی گهسهساندن و دهرکهوتنی لینهاتوویی مندال و پرۆسهی فیربوون دهنی. نهو مندالهی که له کاتی چوون بو باخچهی مندالان و خویندنگه له زمانی دایک جیا دهرکریتهوه و بی بهری دهرکری له گرنگترین تاقیکردنهوهی ژیان، واته دهربرینی ههست و تیگهیشتن و خودهرخستنی "خو" له ریگای زمانی دایک، دووچارایی گرفتنی شاروه دهرکری، که له کهسایهتی کهسهکهدا رهنگدهداتهوه و دور دهنی!

له كوردستان و ئهو شوپنايهى زمانى تركى و فارسى و عارهى له باخچهى مندالان و خويندنگه به سهر منداالى سى سالان و شهش سالان، داسهپيندراوه و زمانى داىك ياساخ كراوه، منداال نه تهنيا بهرمو چهشنىك له خويگانهبوون دهبردئ، بهلكوو بهرمو تىكدان و برينداركردنى ههست و رموان دهكيشرئ، به بئى ئهوهى منداال خوى ههست بهو كيشه بكات.

منداال لهو بارودوخهدا له لايهن بنهماله و له لايهن دهرسوئژ و سيستهى بهناو "پهرومده" دهكهوئته ژير زمخت و تهوژم، بو ئهوهى ئهو زمانه به باشى فيرببئ، بهشكم روژريك له روژان له ناو سيستهى ئهو و لاتانه، داهاتووى دلخواز پيدا بكات. ئهم پرؤسهيه له لايهن سيستهى سياسى ئهو و لاتانه و تهناعت بنهمالهكان ناسايى و مرگيراوه. ئهوش سياسهتتيكه كه سهت ساله پهپهرو دهكرئ و له لايكى تر "بارودوختيكه" كه ههركام له ئيمه خويمان له گهلى راهيناوه!

ئهو پرؤسهيه كه به هيچ لهونىك ناسايى نهبووه، بهرهمهينهرى "ترسه"، كه ههه له روژانى سهرهناى باخچهى منداالان و خويندنگه له گهلى منداالهكه، گهوره دهبئ، هههيسان به بئى ئهوهى منداال ههست بهو گرفته بكات. ئهو ترسه پيش به فيربوون و ههست بهنازادىكردن بو فيربوون، دهكرئ. ئهم ترسه به شيوهى شاراوه عمهل دهكات و دهبيته هوئى پىكهاتنى "بلوك" له ميشكدا و بلوكهبوونى ميشك، ماناى داچراني پيوهندى دوو لايهنى راست و چهپى ميشكه، كه بو فيربوون له ههه مرؤفكيكا پيوسته. ئهو مندااله و ئهو بنهمالانهى كه بهرهمى ئهو سيستهمانن، ناتوانن مرؤفگهليكى نازاد بن. نازادى مرؤف له ناخافتن به زمانى داىكهوه دهست پندهكات، گهر ئهو نازاديهه و مرگيرا، دهكرئ باس له زهوتكردنى كهسايهتيش بكرئ!

برايم فهرشى
رهشممهى ۲۰۱۹